

Shree Raghunath Sanskrit Research Institute Library,
Jammu

No. १३११-घ

Title ईश्वरे नित्यसुखं साधनं विचारः

Author

Extent ४ Age

Subject धर्मशास्त्र

नं० १३११-घ

इष्ट्वरे नित्य सुख स्यापन विचारः

नं० १३११-घ

इतिरे निलसुखमवस्थापनीनां

श्रीगणेशायनमः॥ ईश्वरः सुखवान्नेवेतिविप्रतिपत्तिः॥ अत्र प्राञ्चः ॥ ईश्वरो न सुखवान् सुखसामग्र्यभावादिति॥ तथा हि धर्मो सुखमर्थः
 ५ सुखमिति दर्शनात्॥ धर्मत्वेनैव कार्यकारणभावः॥ लाघवात्॥ तथा च धर्मो भावादीश्वरे सुखवाचितमिति॥ न च वाजपेय्येन दिविजातीयार्थः
 पूर्वीणां विजातीयस्वर्गहेतुत्वं कल्पनात् सामान्यतो धर्मत्वेन सुखत्वेन कार्यकारणभावो भावेमा भाव इति वाच्यं॥ यदि शेषयोः कार्य
 कारणभावो असति वाच्ये केतु सामान्ययोः पीतिः ॥ व्याप्तिबलतस्तद्धिः॥ स्वव्यापारः ॥ तद्वारा वाजपेयादिदेववि
 लक्षणा सुखादिजनकत्वेनातिप्रसंगभंगे वाजपेयजन्यविजातीयसुखत्वेन कार्यकारणभावो भावेमा भाव इति वाच्यं॥
 न च वाजपेयादीनां विहितत्वेनैव रूपेणा स्वर्गादिजनकत्वं वाजपेयजन्यविजातीयपूर्वीणां तु लाघवात् स्वभावात् न विजाती
 यस्वर्गजनकत्वमिति तेनैवातिप्रसंगभंग इति स्वजन्यव्यापारद्वारा वाजपेयादीनां विजातीयस्वर्गहेतुत्वे व्यापारत्वादिति प्रवेशेन गौर
 वं॥ न चैवं सति विनिगमनाविरहात् विजातीयपूर्वीणां तत्त्वेन हेतुत्वे च धर्मत्वेन सुखत्वेन कार्यकारणभावो भावेमा भाव इति
 वाच्यं॥ वाजपेयेनेत्यत्र तदुपस्थापितवाजपेयत्वादिनैव वेदेनेष्टसाधनत्वबोधेऽस्य विनिगमकत्वात्॥ पदस्वाभाव्यात्॥ अतए
 व दंजो घटकारणमित्यादिपदात्तदंजलाघवविनिगमकत्वात्॥ त्वबोचोऽनुभवमिति॥ न च स्वव्यापारद्वारा इत्यस्य संबंधोऽप्यवसानेन संबंधोऽप्य

तादृश

॥२॥

गोरवस्य बहुतर कार्य कारणाभावेऽप्युक्त्यनापत्तेरिति वाच्यं। तत्रापि व्यापारत्वाप्रवेशात्। विजातीया पूर्वत्वेनैव संबन्धत्वात् न हि स
 मवाया पूर्वयोरप्युपलक्षणं गोरवविशेषः। न च सत्यं विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति आनंदो ब्रह्मेतीति स्यादिति श्रुतिभिरीश्वरे आनंदो
 चातिसिद्धिरिति वाच्यं। तत्रानंदपदेनानंदजनकस्यैव दुःखाभावस्यैव बोधनात्। विज्ञानानंदयोः ब्रह्मरायने देवोऽस्य
 श्रुतिस्वरसंस्थितस्य चेश्वरे नित्यसुखस्वीकारेऽप्युपपादयितुमशक्यत्वाच्च। न ज्ञानानंदस्योऽयं देवाच्चा देव नित्यज्ञानानंद
 वत्त्वलक्षणेति चेन्न। तथा सति नित्यानंदोऽयं देवानंदसामान्यवाचादा पूर्वरीत्या आनंदजनको दुःखाभाववतिलक्षणेऽस्य
 वक्तुं शक्यत्वादित्याहुः॥ नवीनास्तु ईश्वरः सुखवान् सुखवत्त्वेन वेदबोधि तत्त्वात्॥ तथा हि विज्ञानमानंदं ब्रह्म इत्यादिका श्रुतयो ज्ञानानं नित्य
 दयोरभेदस्य वाचात् लक्षणा येश्वरे नित्यज्ञानानंदवत्त्वबोध्यंतीति॥ न च पूर्वोक्तपुक्त्या चर्मत्वेन सुखत्वेन कार्यकारणाभावेऽप्यु
 क्ते ईश्वरे सुखस्य वाचात्। सुखजनको दुःखाभाववित्ते वालक्षणेति वाच्यं। तादृशकार्यकारणाभावे मानाभावात्। यद्विशेषयोः
 इति व्याप्तेरप्रयोजकत्वात्॥ न च लाघवेन समवायसंबन्धेन वाजपेयजन्यविजातीया पूर्वद्वारा वाजपेयादीनां विजातीयसुखे
 हेतुत्वेनातिप्रसंगभंगे व्यापारस्या पूर्वस्य धर्मत्वेनैव सामान्यतो सुखत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुत्वं वाच्यमिति वाच्यं। विजातीयसुख

ई. नि. सु. वि.

त्वावद्धि न प्रति विनिगमना विरहादपि वाजपेयजन्यविजातीयापसवीराणां हेतुत्वात् न च वाजपेयेन यजेतेत्यत्रोपस्थितवाजपे
यत्वेनेष्टसाधनत्वस्य बोधनं विनिगमकं पुनर्भाति वाच्यं ~~विजातीयापसवीराणां हेतुत्वात्~~ उपस्थितत्वेनैव रूपेणोवकाराणां तावोच
न नियमप्रमाणाभावात् तद्वोचनस्योत्तर्गिकत्वात् अन्यथा वाजपेयेन यजेतेत्यत्राभेदसंबन्धेन वाजपेयविशिष्टयागत्वेन वाज य ३
पेयाभिन्नयागत्वेन वोपस्थितत्वात् नैव नापिरूपेणोवसाधनतावोचनं स्यादिति न चैतत्तन्मवति लाघवेन वा जपेयत्वेनैव हेतु
त्वादिति किं च विजातीयापसवीरसंबन्धेनापि वाजपेयादेः स्वर्गादि पूर्ववृत्तित्वाभावेन विजातीयस्वर्गाय नियता व्यवहित पूर्ववृत्ति
विजातीयापसर्वजनकत्वं ~~नैव विजातीयस्वर्गाय~~ नापि कयागस्य विजातीयस्वर्गाकारात्वं वाच्यं तथा चेतादृशकारात्वं स रुद्रादिकल्पनोपि स्य म
तत्र लाघवेन विजातीयापसर्वजनकत्वेनैव विजातीयस्वर्गादे हेतुत्वकल्पनाया उचितत्वमिति एवं च यागादीनां विहितत्वेनैव रूपेणोवसाधनत्वं
तामात्रेण हेतुत्वं अतिप्रसंगभंगस्तु विजातीयापसवीराणां विजातीयस्वरूपहेतुत्वेनैव अपि चैष्टप्रयोजकत्वात् नमैव प्रवर्तकं विध्य
र्यापि इष्टप्रयोजकत्वं तथा च वाजपेयेन यजेतेत्यत्रेष्टप्रयोजकत्वमात्रबोचनान्तयागादेः स्वर्गादि हेतुत्वसंभवेन
तस्य विजातीयापसर्वसंबन्धेन कारात्वेनातिप्रसंगभंगः संभाव्येनापि ॥ अथैवमवच्छेदकतासंबन्धेन सुखत्वावद्धि न प्रतिशरीरत्वे

॥ ३॥

रूप

नित्य

नकारसात्तायाः कल्पनादीश्वरे नित्यसुखवाच्यं न च तादृशकारणाभावे मानाभावा इति वाच्यं। स्तंभाद्यवच्छेदेन सुखाद्यापत्तिवारणाय तस्य
वाच्यत्वात्। न चैवं तुल्यपुत्पाज्ञानत्वेन शरीरत्वेन लाघवात् कार्यकारणाभावे लोते नित्यज्ञानमपि ईश्वरे न सिद्ध्यदिति वाच्यं॥ तत्र कार्य
त्वावच्छिन्नस्य समवायसंबन्धे नोत्पत्तिप्रतिविषयतासंबन्धेन प्रत्यक्षत्वेन हेतुत्वात्सर्गाद्यकालीनस्य पुनोत्पत्तिपूर्वजन्यज्ञानं स्या
संभवात्। नित्यज्ञानसिद्धेर्जन्यज्ञानस्यैवानुपपत्त्या शरीरकार्यतानवच्छेदकत्वात्। अत्र नित्यं विज्ञानमानं ब्रह्मरत्यादिश्रुतिं विदं
रेवैश्वरे सुखवाच्यं वाच्यं। तत्र च लाघववशात् कृत्तककार्यकारणाभावबलेन नित्यसुखवाच्ये सुखजनकस्य दुःखानाववतो वा बोध
नसंभवादित्याद्यनुरक्तत्वादिति चेन्न। शरीरत्वेन सुखत्वेनोक्तकार्यकारणाभावे मानाभावात्। अवच्छेदकतासंबन्धेन तदात्मीयविजातीयसुख
त्वावच्छिन्नप्रतिविजातीयचंदनसंयोगस्य हेतुतावश्यकतया एव तादृशविशेषसामान्यभावेनैव स्तंभाद्यवच्छेदेन सुखाद्यनापत्तेः। न च त
त्र संयोगवैजात्यं कल्पयित्वा तादृशकार्यकारणाभावकल्पने मानाभावः। तथा चावच्छेदकतासंबन्धेन तदात्मीयविजातीयसुखत्वावच्छि
न्नप्रतिचंदनसंयोगत्वेन रूपेण चंदनसंयोगस्य हेतुत्वात् तस्य च स्तंभादावपि सत्त्वात् अवच्छेदकतासंबन्धेन तदात्मीयसुखापत्तिवा
रणा यशरीरत्वेन कार्यकारणाभावो वश्यक इति वाच्यं। यथा कथं चिच्चंदनसंयोगाच्चंदनस्य पुनस्तंयोगाद्वा शरीरविजातीयसुखानुत्पत्ते
सुखत्वेन

३. नि. सु. वि. विजाती यचंदनसंयोगत्वेन हेतुत्वावश्यकत्वात् अन्यदीयशरीरचंदनसंयोगान्नच्छरीरावच्छेदेन तदात्मीयसुखानुत्पत्तौ तवापि मतेन तादृ-
 शासुखं प्रति विजातीयचंदनसंयोगत्वेन हेतुत्वावश्यकत्वाच्च। न च निमित्तकसुखस्थलेऽहंविधौ निती विजातीयसुखहेतुत्वाकार्यकारणा-
 तयो रवच्छेदकः संबन्धः समवाय एव। तत्रावच्छेदकतायाः संबन्धत्वेन तदात्मीयत्वप्रवेशो रवात्। तथा च तादृशसुखस्य शरीरावच्छेदेन
 वस्तुभाघवच्छेदेन चापत्तिवारणायोक्तरीत्या शरीरत्वेन सुखत्वेन कार्यकारणाभाव आशय इति वाच्यं। तदात्मीयतादृशसुखस्य अन्य-
 तदात्मीयशरीरावच्छेदेनापत्तिवारणायैतादृशसुखस्यावच्छेदकतासंबन्धेनोत्पत्तिं प्रति तदात्मीयतादृशास्मिन् मानविशेषस्यावच्छेदकतासं-
 बन्धेन हेतुत्वावश्यकत्वात्। विशेषसामग्र्यभावादिवस्तुभाघवच्छेदेन तादृशसुखाद्युत्पत्तेरभावादिति। एतेन समवायसंबन्धे-
 न सुखत्वाद्यवच्छिन्नं प्रति तादात्म्यसंबन्धेनात्मत्वेन हेतुत्वान्नित्यसुखस्यासंभवं। नित्यज्ञानप्रतिबन्धिनिरास्तु पूर्वमेव वस्तुतस्तस्य स-
 पात्तं। चर्मविशेषादेः सुखविशेषादिहेतुत्वेनेवात्मनि नैसुखाद्युत्पत्तिर्संभवेन पृथक् कार्यकारणाभावेनापि निर्वहतीति। केचित्तु। अस्मिन् विशेषगुणत्वावच्छिन्नं प्र-
 कारास्यकारणत्वं तु सामान्यतः कार्यत्वेन प्रव्यत्वेन कार्यकारणाभावेनापि निर्वहतीति। केचित्तु। अस्मिन् विशेषगुणत्वावच्छिन्नं प्र-
 १ आसत्वेन तिलाद्यवादिषुत्वं। अस्मिन् विशेषगुणत्वं च ज्ञाने वा सति। धर्माधर्मसुखदुःखसाधारणो जातिविशेषः। स चात्मनि एव समवायी कार-

॥३॥

सातानि रूपितकार्यता बद्धेदकतमासिद्धिः॥ तत्र नित्यज्ञानानुरोचात् जन्मविशेषश्चावश्यकरतिनित्यसुखवाच्यः॥ तद्यत्किंच न हेतुत्वेन
 तसुतरामात्मत्वेन कार्यकारणभावमानाभावात्त्याहः॥ ननु तथापीश्वरे सुखत्वे किं माना नित्यविज्ञाना नमित्यादि श्रुतिनिस्तस्येश्वरे वाच्यं नमिमां
 त्वाच्यं। समानविभक्तिकपदानां अभेदान्वयवाच्यं कल्पव्युत्पन्नवले ब्रह्मणो नित्यविज्ञानानंदभेदस्यैव तादृशश्रुतिवाच्यनादिति चेन्न॥
 ज्ञेयं नये ज्ञानसुखत्वजातिभ्यां कार्यभयात्ज्ञानसुखात्मकव्यक्तिस्वीकारात्। नचानंदं ब्रह्मैत्यत्रानंदं ~~स्व~~पदेन न पुंसकलिंगत्वात्
 पपत्तिः॥ आनंदपदस्य पुंलिंगत्वात् इति वाच्यं। श्रुतौ लिङ्गस्य स्वीकारात् यद्वा ज्ञानं स्पष्टं तत्र मुक्तार्थकात्प्रत्ययस्वीकारात् पदसिद्धिः। नच तथाप्या
 नंदपदस्यानंदजनकेलसमागस्तु। मुक्तार्थकात्प्रत्ययस्वीकारात् जनकत्वरूप एव योगो वाच्यतामिति वाच्यं। जनकत्वस्य उक्तया समवायस
 वंचेनानंदत्वस्यैव लाघवेन श्रुत्या बोधनात्। सपुनरीश्वरनिष्ठो नंदो लाघवेनानित्य एव कल्प्यते। नतप्रागभावश्च संकल्पने तादृशान
 तकारणत्वे चो गोरवात् लाघवेन सुखादेर्वर्मादिजनकता बद्धेदकानिरासेन च तादृशानतप्रागभावश्च सादिकल्पना गोरवस्य फलमु
 न्यत्वात्। स्वत्वाभावात् एवं चेश्वरः संयोगवो नित्यनुमित्यादृशसंयोगासिद्धौ न तसंयोगप्रागभावश्च संतसंयोगकारणत्वं कल्पने गोरवात्
 संयोगो नित्य एव सिद्ध्यति प्रतिबंदीपरिरुप्तापि न सावकाशः। क्रियाजन्यसंयोगस्थले सामान्यतः संयोगत्वेन विज्ञातीयसंयोगत्वे
 न तत्र तत्त्वपालात्मसंयोगत्वेन घटात्मसंयोगत्वेन वा कार्यकरणाभावकल्पनापत्तेः। नचेश्वरसंयोगोपपत्तौ प्रत्युत नित्यस्य

ई. नि. सु. वि. संयोगोत्तरस्येश्वरे ~~कल्पन~~ कल्पन एव गौरवात् परेतु नित्यं विज्ञानमात्रं ब्रह्मेति श्रुतिविज्ञानानंदविशिष्टस्य ब्रह्मरूपोर्नित्यत्वं बोधयति। वि-
 शेषरास्यविज्ञानसुखादेरपि नित्यत्वं बोधयतीति। विशेषरास्यविशेषान्वयिनाऽन्वयस्य श्रुतौ व्युत्पन्नत्वात्॥ अतएवाकुराया एकाहिन्याग-
 वासोमंजरीराती श्रुतौ आरुरापस्यो गेविशेषरातया क्रयसाधनत्वं बोधयः॥ यथा चैतरेविशेषरात्तपस्थापितस्यापितादशस्य परान्वयोनिरा-
 बाधः। तथा ~~सु~~ मरुयालोकावसरे विवेचयिष्यामः॥ ३॥ सा. ३॥ एवमानंदं ब्रह्मरूपमित्यत्र शब्दधर्मवाचकत्वे आनंदपदे लिङ्गव्यत्यय एव स्वरूप-
 वाचकत्वे तुः आनंयतीति लक्षणाया आनंदवतो बोधने लिङ्गव्यत्ययेन शक्त्या॥ बोधने मुक्ताये वा तस्य यस्वीकारे रोगापपत्तिरित्याहुः॥ ईश्वरे
 नित्यसुखस्थापने विचारः समाप्तः॥ श्रीः॥ ॐ॥ श्रीः॥ ११॥

सत्र

॥४॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

५०

विज्ञप्ति

नं० १३११